

PAVEL KREJČÍ

ČESKÉ A BULHARSKÉ PUBLICISTICKÉ IDIOMY A FRAZÉMY VE VZÁJEMNÉM SROVNÁNÍ

(práce je součástí projektu GA ČR č. 405/02/D164)

Publicistika je v informacemi zahlcené současnosti jedním z důležitých zdrojů získávání vědomostí o okolním světě. Zatímco zpravodajské rubriky přinášejí relativně objektivní, nezaujaté zprávy o dění kolem nás (anebo se o to alespoň snaží, či by se měly snažit), možnost aktivně působit na veřejné mínění mají publicisté v rubrikách typu názory, komentáře, analýzy, sloupky, anebo v rozhovoru. Za tímto účelem využívají novináři mj. frazeologických prostředků. Frazeologismy mají v publicistice své důležité místo (viz též ČL, 1985, 230), neboť žurnalista je těmito obraznými jazykovými prostředky schopen nejen pojmenovávat, ale též hodnotit (FT, 1995, 33). V naší práci jsme se soustředili právě na idiomy a frazémy užívané v publicistických textech (podvojný název *idiom a frazém (IF)*, který zde užíváme, zavedl jako základní jednotku frazeologie Fr. Čermák – FT, 1995, 28, ČL, 1985, 166nn.). Analyzovali jsme u nich vztah mezi jejich komponentovým složením a frazeologickým významem a všimli jsme si rovněž jejich stylistické funkce. Analýza byla provedena na výběru příkladů z českých a bulharských novin z posledního měsíce roku 2003. Práce je součástí širšího pojetého projektu kontrastivního studia významu a funkce nových idiomů a frazémů v českých a bulharských publicistických textech (grant GA ČR č. 405/02/D164).

Z excerpaného materiálu vyplývá, že čeští publicisté nejraději volí takové prostředky, v jejichž struktuře se nachází nějaké **somatikum**, pojem z oblasti spjaté s **lidským příbytkem** (často s tradičními venkovskými atributy) nebo komponent z oblasti široce chápané **soutěže** (oblast sportu a her a oblast boje, válečnictví a vojenství). Méně, třebaže stále velmi často volí frazeologické prostředky, v jejichž struktuře nalezneme komponenty ze sféry **živé přírody** (zde komponenty z říše živočišné jednoznačně převažují nad komponenty z říše rostlinné, což je podle našeho názoru dáno dynamickou podstatou živočichů oproti statické podstatě rostlin a také inteligencí, kterou jsou živočichové na rozdíl od rostlin obdařeni, což usnadňuje obrazotvornost při přenosu lidských vlastností na zvíře), **neživé přírody**, široce chápané **dopravy** (komponenty spjaté s dopravní

komunikací a komponenty spjaté s dopravním prostředkem), **potravinové produkce** a široce chápané **kultury** (především literatury, historie a politiky a hudby). Jiné tematické skupiny byly zastoupeny marginálně.

Bulharští žurnalisté – podobně jako čeští – využívají především **somatických** frazémů nebo frazémů spjatých s **lidským příbytkem** a **potravinovou produkcí**. Oba posledně jmenované typy zde spojuje to, že v nich výrazně převládají frazémy motivované venkovským životem (komponenty označují primárně práci a kontakt s domácím zvířectvem, zemědělskou činností a z ní plynoucí potravinovou produkcí, pracovní náčiní, lidové hudební nástroje, atp.). V menším počtu jsme z bulharských novin shromáždili IF spjaté se sférou široce chápané **soutěže**.

Z velkého množství excerpaného materiálu budeme podrobněji prezentovat dvě typologické oblasti: **somatické** (nebo přesněji **psycho-somatické**) IF a IF z oblasti **soutěže**.

Somatické (psycho-somatické) IF

Značná část sebraných bulharských i českých somatických frazémů vykazuje výraznou *sémiotickou frapantnost* (FT, 1995, 110). Somatický komponent (dále pro zjednodušení jen *somatikum*) v nich nejčastěji obsazuje tyto pozice:

- a) **vyskytuje se spolu s dějovým slovesem, které označuje pohyb daného somatika (často jde o paralingvistické gesto)**. Nejrozšířenější bývají IF s výrazy *ruka/ръка* a *prst/prъст*: *вдигаш ръка* (T 12.12.03), *тпout si русе* (LN 17.12.03), *lomit руката* (P 09.12.03), *размахва пръст* (3x – T 20.11.03, 21.11.03, 11.12.03), *сочи с пръст* (T 13.12.03), *ukázat prstem* (LN 01.12.03). Další somatické IF tohoto typu: *да скръъне със зъбу* (T 18.11.03), *да даде рамо* (T 23.12.03), *отевřit наруч* (LN 17.12.03), *kroutit hlavou* (LN 17.12.03), *(ne)podívat se křivým očkem* (P 08.12.03), *тhouriť obě oči* (LN 03.12.03), apod. Žádoucího účinku bývá dosaženo kontrastem doslovného významu frazému motivovaného prvky neformální (paralingvistické) komunikace se situací, v níž je frazém zasazen a která předpokládá spíše formální nebo stylově neutrální jazykové prostředky (společensko-politický slovník). Znamenány české i bulharské příklady.
- b) **vyskytuje se spolu se slovesem pohybu, které neoznačuje konkrétní děj, nýbrž jinou činnost, vykonávanou nějakou částí lidského těla (především končetinou)**: *мъж удуши вълк с голи ръце* (T 16.11.03), *Ататюрк с твърда ръка пресече яростните опити за реставрация на верските традиции* (T 25.11.03), *vedení ... se zuby nehty bránilo ... pohybu* (LN 09.12.03), **po-případě výsledek takové činnosti**: *притиснати от железните лапи на органите* (T 23.11.03). Stylistickou funkcí těchto frazémů je zvýšení expresivity textu. Zaznamenáno více bulharských příkladů.
- c) **vyskytuje se spolu s dějovým nebo stavovým slovesem (řidčeji s deverbativním substantivem), přičemž dějové sloveso označuje pohyb nebo gesto jiného tělesného orgánu a samotné somatikum je vlastně formálním trpitem děje**: *изядоха му главата* (T 18.11.03), *zamotala vládě hlavu* (LN

18.12.03), začít si drbat hlavu (LN 11.12.03), скубят си косите (Т 23.11.03), kroutit vládě uchem (P 10.12.03), издърпа ушите (Т 05.12.03), стоварвам на плещите (Т 06.12.03), тупа се в гърдите (Т 20.11.03), показва мускули (Т 16.12.03), poklepávat po rameni (LN 27.12.03), plácát po ramenou (P 08.12.03), vygvat z náručí (LN 30.12.03), ще овърже ръцете (Т 10.12.03), mít politickou situaci pevně v rukou (LN 09.12.03), nemít monopol ve svých rukou (LN 09.12.03), реактори са под контрол и в сигурни ръце (Т 07.12.03), spojení moci v jedněch rukou (LN 09.12.03), vzít rozum do hrstí (LN 02.12.03), dívat se skrz prsty (LN 23.12.03), mít pod palcem pětinu produkce (P 10.12.03), diktatury stojí na hliněných nohou (LN 09.12.03), postavit na nohy (LN 17.12.03), изправя се на крака (Т 27.11.03), изправям се на нокти (Т 30.11.03, 30.12.03), srazit na kolena (LN 27.12.03), постави на колене (Т 15.12.03), korpnout do kotníku (P 08.12.03), ритането под кокалчетата (Т 11.12.03), šlapat na paty (P 02.12.03), atd. Frazeologický význam je na somatickém komponentu závislý jen v některých případech (u čes. i bulh. příkladů jsou patrné např. přenesené významy nohy = opora, kolena = pokora, ponížení, ruce = držení = vlastnění). Pro jeho správné pochopení je důležité komplexně rozumět celkové „řeči těla“, pohybu či gestu, jehož popis slouží k obraznému vyjádření jiného jevu (v teorii Vinogradova jsou takovéto frazémy nazývány „frazeologické združeniny“ – FT, 1995, 39). Určitou autonomní podskupinou jsou tu frazémy, v jejichž struktuře není somatikum explicitně přítomno, ale odkazuje na něj sloveso, event. verbonominální spojení, popř. deverbativum: бившият им лидер да удари по масата (Т 01.12.03), той се опита да удари по масата (Т 17.12.03), ... и докато чакате, чукнете на дърво (Т 23.12.03), ДПС прави крачка назад (Т 22.11.03); Irové ... udělali obrovský skok (P 02.12.03), česká armáda si sedla definitivně na zem (LN 19.12.03), sedět na dvou židlích (P 05.12.03), stát před otázkou bytí a nebytí (LN 05.12.03), jít proti proudu (LN 05.12.03), na to Srbové ... slyší (LN 29.12.03), apod. Z ukázek je patrné, že děj je často vyjadřován slovesy pohybu, v menším počtu případů i verby percipiendi. Expresivního efektu bývá u těchto frazémů dosaženo využitím perifráze nebo kalkulací s napětím mezi doslovným významem ustáleného slovního spojení, který je motivován prvky neformální až familiární paralingvistické komunikace, a jeho přeneseným (frazeologizovaným) významem (příklady typu скубя си косите, да издърпам ушите, korpnout do kotníku, atd.). V dalších případech bývá využívána především frazeologizovaná metafora, jejíž původní funkcí není dosažení expresivity textu, nýbrž změna, aktualizace stylově neutrálních jazykových prostředků (jiná věc je, že takové aktualizací prostředky se postupně automatizují a svou původní aktualizací funkci tak ztrácejí – stát na hliněných nohou, mít něco pevně v rukou, atd.). Zaznamenány české i bulharské příklady.

d) somatikum slouží ve struktuře frazému k prostorové orientaci (lokalizaci děje nebo stavu). V takovýchto případech je somatikum doprovázeno patřičnými lokalizačními předložkami: удар под кръста (3x – Т 21.11.03, 06.12.03, 30.12.03), ще се скрие зад гърба (Т 01.12.03), стои зад гърба им

- (T 16.12.03), ще отмъкне СДС под носа (T 11.12.03), hází jim klacky pod nohy (LN 09.12.03), dívat se skrz prsty (LN 23.12.03), apod. Frazeologický význam je na somatickém komponentu motivačně nezávislý. Stylistická funkce: aktualizace textu prostřednictvím metafory s využitím sémiotické frapantnosti. Samotné frazémy jsou vesměs automatizované jednotky. Bulharské příklady zaznamenány častěji než české.
- e) **somatikum slouží jako metaforické, metonymické nebo synekdochické pojmenování** (velmi zřídka): není důvod proč mít z půjček husí kůži (P 09.12.03), stovky znamenitých českých mozků utekly (P 03.12.03), přetržení pupeční šňůry se starou érou není tak jednoduché (LN 27.12.03), хайде да се освети пъпната връв на партияте – откъде се финансира (T 19.12.03), СДС и ССД ще бъдат гръбнака и на бъдеща парламентарна коалиция (T 29.11.03), apod. Zde bychom se rádi pozastavili u somatika využitého jak českým, tak bulharským publicistou: pupeční šňůra/пъпна връв. Z ukázek je zřejmé, že aktualizací funkce jmenovaného somatika spočívá v jeho schopnosti obrazně vyjádřit obzvláště významné spojení (finanční; ideové). Frazeologický význam se odvíjí od významu somatického komponentu (husí kůže = příznak strachu, pupeční šňůra = metafora spojení, mozky = synekdochické označení vzdělaných osob). Zaznamenány české i bulharské případy.
- f) **somatikum je součástí neslovesného frazému, často automatizovaného**: s hlavou v písku (LN 29.12.03), със затворени очи (T 28.11.03), zlatý vočí (P 09.12.03), с развързани ръце (T 21.11.03), ruku v ruce, rámě k ramenu (LN 09.12.03), pupek světa (P 10.12.03), atd. O frazeologickém významu tu platí v zásadě totéž co v případě bodu c). Zaznamenány české i bulharské příklady.
- g) **somatikum slouží jako obrazné měřítko nebo limitní hranice**: минаха на косъм (T 20.11.03), situace byla ... navlas stejná (LN 12.12.03), въоръжения до зъби хайдук (T 12.12.03), беднотия до шия (T 17.11.03), до гуша сме му дошли (на г-н Сакскобургготски) (T 02.12.03). Frazeologický význam se odvíjí od přeneseného chápání významu somatického komponentu: vlas, косъм = minimální, okem nepostřehnutelná míra, зъби, шия, гуша = vrchol něčeho = krajní mez, limit. Stylistického efektu je dosaženo obrazností a u aktualizace беднотия до шия též využitím rýmu. Bulharské příklady převažují nad českými.
- h) **somatický komponent je součástí struktury přirovnání** (opět jen zřídka): като камък в сърцето на царя попаднали думите на Леонидов (T 05.12.03). Zjištěn byl pouze bulharský příklad.
- i) **zvláštní skupinu tvoří frazémy, které vyjadřují nějaký pocit, ať už fyzický, nebo psychický** (vyskytly se velmi zřídka). Uvědomujeme si, že zařazení tohoto typu mezi somatické IF je poněkud problematické. Řešení vidíme v korekci označení „somatické IF“ na „psycho-somatické IF“. Příklady: je mi na zvracení /mezititulek/; z názorů obou publicistů je mi však na blití (LN 27.12.03), nikoho tam nepálí, že ... (LN 05.12.03), hluboká společenská a hospodářská krize – v Čechách by se řeklo „blbá nálada“ (LN 22.12.03) – tento neslovesný publicistický frazém je aktualizací vzniklou na základě jednoho z projevů bývalého českého prezidenta Václava Havla z druhé poloviny 90. let minulého století, v němž Havel kritizoval stav společnosti s rysy rezig-

nace, apatie, pasivity apod. jako „blbou náladu“. Toto označení ihned přejali žurnalisté i politici a to začalo žít vlastním životem. O jisté neustálenosti, nejistotě, zda je toto spojení ve svém frazeologickém významu jednoznačně srozumitelné, svědčí metajazykový způsob jeho zapojení do textu a rovněž jeho umístění do uvozovek. Zjištěny byly pouze české příklady.

IF s komponentem z oblasti soutěže – sport a hry

V českých i bulharských novinářských textech se vyskytuje velké množství frazeologismů se sémanticky klíčovým komponentem z oblasti sportu a her. I tyto frazémy svým charakterem vykazují silnou sémiotickou frapantnost. Přední místo tu patří podoblasti **her karetních**. Takovýmto komponentem bývá nejčastěji obecné označení *karta/kарта*, méně pak výraz *trumpf/коз*, tedy karta přinášející při hře jisté výhody. Př.: „*нововремеците*“ разполагат с малко козове и предпочитат да блъфират в очакване на следващото раздаване на картите (T 19.11.03), vyložit všechny karty na stůl (LN 03.12.03), *Saddám jako trumf* (LN 16.12.03). Užití takovýchto frazeologismů má za cíl text aktualizovat a zpestřit široce srozumitelnou metaforou (*zakladatelé US neměli odvahu vyložit všechny karty na stůl* – LN 03.12.03) nebo přirovnáním (*Saddám jako trumf*). Užití takovýchto frazémů předpokládá u čtenáře alespoň základní povědomí o karetních hrách, v opačném případě by se obraz stal nesrozumitelným až informačně nesdělným. Proto soudíme, že „karetní“ frazémy lze zařadit do sféry tzv. kulturní frazeologie (FT, 1995, 113).

Dalším hojně zastoupeným výrazem ve frazeologismech odvozených z oblasti sportu a her je **hyperonymum hra/игра**, popř. jiné výrazy, které mají zřejmou souvislost se soutěžní hrou nebo sportem, avšak nespecifikují její/jeho druh: *световно, спортна двойка, линия*. V bulharských excerptech se vyskytovalo velmi často syntagma *правила на играта*. Toto syntagma je oblíbené i českými publicisty (*pravidla hry*), třebaže sebráný materiál – pravděpodobně kvůli úzce vymezenému období – naše tvrzení nepotvrzuje. Jeho frazeologický význam bychom mohli definovat jako „důraz na platnost dohodnutých pravidel nějakého konání“. Ve frazeologické rovině se tím jakákoliv společenská činnost metaforizuje do podoby hry nebo soutěže. Příklady: *промяна във фундаменталните правила на играта* (T 25.11.03), *следва да се спазват и правилата на играта* (T 13.12.03), *партиите трябва да играят игрите си* (T 19.11.03), aj. V českém materiálu ze zkoumaného období jsme našli jen jeden příklad tohoto typu: *vláda musí dohrát svou hru s doly až do hořkého konce* (LN 18.12.03). Bulharské příklady převažují především u frazémů s komponentem *hra*.

Frazeologismy spjaté s **bojovými sporty** se vyskytovaly pouze v českých textech. Jde o automatizované frazémy typu *dostat se s někým do křížku* nebo frazémy s komponenty odkazujícími na souboj muže proti muži: *ring, borec, matador, ležet na zemi/podlaze*, apod. Příklady: *proč se rozpočtový výbor musí dostat do křížku s ministerstvem školství* (P 05.12.03), *jde o matadora zahraniční politiky* (P 05.12.03), *vláda by musela zvednout amerického borce z podlahy ringu*,

kam ho poslal knock out expertního doporučení /hovoří se o výrobcích stíhacích letadel – pozn. P.K./ (P 02.12.03).

Posledními třemi výrazněji zastoupenými typy sportovních IF byly IF s komponenty spjatými s **fotbalovou terminologií** (příklady jsou pouze bulharské: *докато червеният картон е в ръцете на Доган, страната ще се управлява от малцинството* – T 04.12.03; *така че имате всички основания да ни теглите шутта* – T 22.11.03), IF s komponenty označujícími **sportovní náčiní nebo jiné sportovně-technické prvky** (příklady jsou převážně české: *postkomunistické estrády ovšem nejsou jediným přešlapem České televize* – LN 29.12.03; *špatné ekonomické podmínky tak nahrávají spíše stoupcům nacionalistů* – LN 29.12.03; *v roce 2300 si sáhneme na metu sedmi a půl miliónu obyvatel* – LN 10.12.03; *postavily se na start překážkové cesty parlamentem tři lidovecké návrhy zákonů* – LN 05.12.03; *трябва да спринтирам по пистата за Евросъюза, като едновременно не изпускам НАТО от мушка* – T 16.11.03) a IF vycházející z **konstatování konce sportovního klání** – ať už pozitivního, nebo negativního, přičemž druhý typ převažuje (příklady jsou pouze české: *volební debakl protržních sil* – P 09.12.03, *vláda musí dohrát svou hru s doly až do hořkého konce* – LN 18.12.03, *proploužil se od jednoho „utrpeného“ vítězství k druhému* – LN 23.12.03, *o jasnější vítězství na body se v morální při lidovci připravili...* – LN 05.12.03).

Další podoblasti ze sféry sportu a her jsou zastoupeny jen malým počtem příkladů. Jedná se o obrazy **shromáždování pozitivního sportovního hodnocení** (*komuniste sbírají body mimo jiné i právě proto* – LN 09.12.03; *г-н Първанов печели точки и се готви за „жътва“ на всеки български президент* – T 31.12.03), **umístění v pomyslném žebříčku soutěžících** (*nesmíme být na chvostu evropské integrace, nýbrž na jejím čele* – LN 15.12.03, *tyto kompiláty ... přinášejí slušný zisk a hřejí se na prvních příčkách knižních žebříčků* – LN 17.12.03), **signál ukončení hry** (*místopředseda vlády Mareš „odpískal“ přesun církevní problematiky z pravomoci ministra kultury Dostála pod svůj úřad* – LN 23.12.03) nebo třeba **konstatování stavu připravenosti soutěžícího** (*jejich strana není v dobré kondici* – LN 17.12.03).

IF s komponentem z oblasti soutěže – boj, válečnictví a vojenství

Tato skupina je té předchozí do značné míry blízká. Frazeologie čerpající z oblasti vojenství se však liší svými komponenty, které jsou často specificky válečné a bojové, takže evokují opravdový, nepředstíraný boj (*munice, zbraň, bumerang, tomahawk/томахавка, klacek, nůž/нож, střilet/гърмя*, apod.). Tyto frazémy lze klasifikovat podle toho, co označuje sémanticky klíčový komponent (FT, 1995, 71) nebo klíčové syntagma. Tak můžeme vydělit IF s klíčovým jmenným komponentem, označujícím především nějaký **nástroj určený nebo sloužící k boji** (*pan poslanec má tudíž pro své tvrzení velmi málo munice* – LN 04.12.03; *proti Zemanově a Klausově opoziční smlouvě se hodil jakýkoli klacek, včetně angažování DEU* – P 08.12.03; *absolventi ... mají nyní nůž na krku* – P 03.12.03; *pro ochranu západních hodnot neváhá zachrastit zbraněmi* – P 09.12.03; *ДПС и Милен Велчев заровиха томахавките* – T 10.12.03; *управляващите първи да заровят томахавката* – T 01.12.03; *победителите в битката с престъпността ... вадят нож за победените* – T 19.11.03).

Substantivum často označuje **prostor, kde je boj veden** (*úspěch ... na jednom z vedlejších bojišť* – LN 04.12.03; *dohodnout se uvnitř koalice je asi těžší, než klání na evropském kolbišti* – LN 05.12.03; *за три месеца оттогава им предаде всички крепости, които те пожелаха* – T 08.12.03). Poslední význam je samotné **pojmenování boje** (*падна една глава в борбите, наречени „оздравителни реформи в МБР“* – T 13.12.03; *след кратко увъртане София би отбой и всичко се размина* – T 21.11.03; *to je dobrá otázka do pralice* – P 10.12.03). Sloveso, deverbativní substantivum, verbonominální spojení nebo syntagma obsahující fázové sloveso nejčastěji znamená přímý obraz bojové akce (*bojovat; troubení na poplach; vzít útokem; vyrazit na zteč; začít si to rozdávat mezi sebou; отварям широк фронт*, apod.).

IF se sportovní i bojovou tematikou bývají využívány především jako aktualizující jazykové prostředky ve snaze metaforizovat společenské, především pak politické soupeření do podoby sportovního zápolení nebo skutečného boje (a představit tak politiku jako jistý druh sportu nebo ve vyhocené podobě války). IF z oblasti sportu na rozdíl od tzv. bojových frazémů mívají ve své sémantice silněji zastoupen prvek hry. V zásadě se však obě skupiny příliš neliší a např. frazémy s komponentem *vítězství* bychom mohli zařadit jak do „sportovní“, tak i do „bojové“ skupiny. České i bulharské frazémy jsou v této skupině zastoupeny přibližně stejně, zaznamenali jsme však výskyt podskupin (odvozených na základě sémanticky klíčového komponentu), které obsahovaly buď jen bulharské příklady (klíčový komponent z oblasti fotbalové terminologie), anebo jen české (sémantika klíčového komponentu je „konec sportovního klání“).

Vzhledem k tomu, že analyzované frazémy jsou jen malým vzorkem rozsáhlejšího českého a bulharského frazeologického materiálu (jehož analýza a klasifikace ještě není dokončena), nebudeme se v této fázi výzkumu raději pouštět do zobecňujících závěrů, neboť by nebyly dostatečně průkazné.

Excerpované deníky:

LN – Lidové noviny /CZ/

P – Právo /CZ/

T – Trud /BG/

LITERATURA

ČL – Filipec, J. – Čermák, F.: *Česká lexikologie*. Praha, Academia 1985.

FT – Mlacek, J., Ďurčo, P. a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava, Stimul 1995.

Junková, B.: *Aktualizace frazémů v současné české publicistice*. Frazeologické štúdie III (ed. J. Mlacek a P. Ďurčo), Bratislava, Stimul 2003, s. 90–98.

CZECH AND BULGARIAN JOURNALISTIC PHRASEMS AND IDIOMS IN CONTRASTIVE STUDY

Both Czech and Bulgarian journalists mostly vote the phrasems, whose structure contains names of parts of the *human body* (*head, eyes, hear, hands, shoulders, legs, finger, blood, etc.*), names from sphere of the *human home and dwelling* (names of farm and living buildings and their parts, elements of house, etc.) and components from the sphere of *competitions* (sport and games, fight and military). In this work we have analyzed phrasems from the first and the third group. The phraseological semantics of phrasem, that is motivated by the key component of semantical point of view, is present mainly in the phrasems from the sphere of competition. In the psycho-somatic phrasems the motivation comes mainly from the image of movement or gestures, if the receiver of information has the possibility to decode them. The lexical meaning of the somatic component in most of the cases isn't relevant to the motivation of the phraseological meaning. This is also valid for some phrasems from the group of games and competition.

Pavel Krejčí
Ústav slavistiky FF MU
A. Nováka 1
602 00 Brno
Czechia